بازشناسی شخصیت و گونه‌شناسی روایات «عبدالله بن سنان» در کتب اربعه
محمدرضا پیرچراغ
علمی - پژوهشی
فصلنامهٔ تخصّصی مطالعات قرآن و حدیث سفینه
سال بیست و دوم، شمارهٔ ۸۵ «ویژهٔ پژوهش‌های حدیثی»، زمستان ۱۴۰۳، ص ۲۷-۴۶

بازشناسی شخصیت و گونه‌شناسی روایات «عبداللّٰه‌بن‌سنان» در کتب اربعه

محمدرضا پیرچراغ[۱]

چکیده: عبدالله‌بن‌سنان از اصحاب و راویان امام‌باقر، امام‌صادق و امام‌کاظم علیهم‌السلام به شمار می‌آید که از رهگذر حضورش در اسانید هزاران روایات در کتب‌اربعه و بقیه تراث حدیثی شیعه، نقشی ممتاز، برجسته و حائز اهمیتی در انتقال معارف اسلامی و میراث روایی شیعه دارد. تحقیق حاضر بر آن است تا وثاقت و شرح حال وی، اساتید و شاگردان وی را بررسی کند تا از اعتبار آنان آگاه شود و سپس به بررسی و گونه‌شناسی روایات وی پردازد تا از موضوعات و عناوین روایات آشنا گردد. پس از تحقیق در ساختار توصیفی-تحلیلی مشخص‌گردید؛ اولاً وی از راویان کثیرالروایه و مؤثر در فقه و حدیث امامیه است که تعداد ۸۶۲ روایت از او در کتب اربعه نقل شده است. ثانیاً منش رفتاری عبدالله‌بن‌سنان، مصاحبت و هم‌نشینی وی با ائمه طاهرین علیهم‌السلام، در شمار اصحاب سرّ امام‌صادق علیه‌السلام قرار گرفتن، شاگردی نزد اصحاب برجستهٔ اهل بیت، اهتمام راویان پرآوازه و جلیل القدر در نقل روایت از او و نقل روایات بسیار با موضوعات گوناگون در جوامع حدیثی شیعه سبب می‌شود تا درخصوص جلالت، وثاقت و فقاهت عبدالله‌بن‌سنان در کتب رجالی اختلافی پیش نیاید و بر این موضوع اجماع حاصل شود؛ ثالثاً از حیث میزان فراوانی نقل روایات عبدالله‌بن‌سنان درکتب اربعه مشخص می‌شود که روایات وی در این جوامع روایی، به ترتیب به موضوعات فقه، اخلاق، اعتقادات و تاریخ اختصاص یافته است. ذیل هر موضوع، باب‌های مختلف آن بررسی و احادیث مذکور در آن باب تفکیک شدند.

کلیدواژه‌ها: گونه‌شناسی، حدیث، عبدالله‌بن‌سنان، کتب‌اربعه، اصحاب اجماع، اصحاب ائمه.

---

* دریافت: ۱۴۰۲/۱۰/۲۰؛ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۲/۰۴.

۱. دانشیار گروه علوم قرآن و حدیث، دانشگاه بین‌المللی امام خمینی (ره)، قزوین - ایران. m.pircheragh@isr.ikiu.ac.ir

بیان مسأله

در معارف اسلامی، سیره و سنت اهل‌بیت علیهم‌السلام همراه با قرآن، از منابع نخستین برای شناخت و آشنایی با دین است. راه نیل به سنت، روایاتی است که اصحاب و راویان آن را نقل کرده‌اند. برای این مهم در طول تاریخ جوامع حدیثی تدوین شده و روایات در ابواب گوناگون سامان یافته است. با توجه به جایگاه و اهمیت سند حدیث و راویان ناقل، ممکن است حضور روایت‌کننده‌ای موجب قوت حدیث و وجود راوی ای موجب ضعف سلسله سند گردد. این مهم ارزش و اعتبار شاخه‌ای از علم حدیث به نام رجال و درایه را نشان می‌دهد. از جمله این راویان و اصحاب، عبدالله‌بن‌سنان است؛ فقیهی نام‌آشنا که در زمینه‌های گوناگون تبحر داشته و از محضر سه امام همام علیهم‌السلام کسب فیض کرده است. در میان اندیشمندان اهل‌سنت نیز به عنوان راوی مورد اعتماد معرفی شده و در کتاب‌های حدیثی خویش از وی روایت نقل کرده‌اند. به منظور بازشناسی شخصیت علمی-حدیثی این محدث جلیل‌القدر و در پی پاسخ به سؤال از انواع گونه‌های روایی وی در کتب اربعه، از نظر فراوانی بر اساس موضوعات روایات در جوامع حدیثی، نخست به اختصار تاریخ زندگانی و وثاقت وی از منظر علمای رجال بیان شده و در ادامه اساتید و شاگردان او معرفی می‌شود. هم‌چنین برای آشنایی با نوع روایات نقل شدهٔ او در کتب اربعه، آنان را گونه‌شناسی کرده و با تنظیم جدول‌هایی، به تفکیک آنها پرداخته می‌شود. این مقاله از نظر تحقیق و گردآوری به روش کتابخانه‌ای و از نظر ساختاری و محتوایی با روش توصیفی و تحلیلی با تکیه بر تحلیل آماری روایات وی سامان یافته است.

پیشینه

با تتبع در منابع و مقالات، مشخص‌گردید که پژوهش‌های مستقلی در مورد برادر عبدالله بن‌سنان، یعنی محمدبن‌سنان انجام شده است، از جمله: مقاله محمد بن سنان از ورای دیدگاه‌ها (محمد علی مهدوی‌راد؛ امیر عطاءالله جباری)، نصیریه و انتقال میراث حدیثی غالیان کوفه به شام؛ بررسی موردی آثار منسوب به محمد بن سنان (حمید باقری) و بررسي توصیف رجالي محمّد بن سنان (علی خادم پیر).

در عین حال با تتبع صورت گرفته مشخص شد، اساساً تحقیق و پژوهشی مستقل در زمینۀ «عبدالله بن سنان» صورت نگرفته؛ لذا پرداختن به گونه‌شناسی احادیث وی در کتب اربعه و و نیز بررسی دقیق مشایخ و راویان او در آن کتب که مسألۀ اصلی پژوهش حاضر است، مهمترین وجهۀ نوآوری مقاله است.

۱. عبدالله بن سنان از منظر کتب رجال و فهارس امامیه

عبدالله بن سنان بن طریف مولی بني‌هاشم، ثقه (طوسی، ۱۴۲۰ق، ص۲۹۱؛ مجلسی، ۱۴۲۰ق، ص۱۰۷؛ ابن‌شهر آشوب، ۱۳۸۶ش، ص۷۲) از اهل سرّ امام صادق علیهم‌السلام[۱] (مامقانی، بی‌تا، ج۲، القسم الاول، ص۱۸۶) از اصحابِ جلیل‌القدر که طعنی در مورد او ذکر نشده (حلی، ۱۴۰۲ق، ص۸۴) محدث امامی، از فقهاء اعلام و پیشوایانی است که حلال، حرام، فتوا و احکام از آنان گرفته شده (شبستری، ۱۴۱۸ق، ج۲، ص۲۸۳)، صاحب کتب الصلاة (که به عمل شب و روز معروف است)، کتاب الصلاة الکبیر و کتاب‌های دیگری در باب حلال و حرام (نجاشی، ۱۳۶۵ش، ص۲۱۴)؛ نام او در ۱۱۹۳ روایت ذکر شده (شبستری، ۱۴۱۱ق، ج۱، ص۳۶۸) و خزانه‌دار منصور دوانقی، مهدی، هادی و رشید عباسی (طوسی، ۱۳۷۲ش، ص۲۶۴) بوده است. به سبب تصریح نجاشی و روایت برقی وی از اصحاب امام‌کاظم، امام‌رضا و امام جواد علیهم‌السلام بوده، و براساس نقل روایت بزنطی از او، حاصل می‌شود که تا زمان رشید عباسی در سال۲۲۱ق زیسته است. (بسام، ۱۴۲۶ق، ج۱، ص ۶۱۸)

در منابع اهل‌سنت نیز دارای احادیث گوناگون است. (ابن‌سعد، بی‌تا، ج۶، ص۱۷۸) یحیی بن‌معین وی را توثیق کرده است. (همان؛ ابن‌ابی‌حاتم، ۱۲۷۱ق، ج۵، ص۶۸). هم‌چنین در کتب حدیثی (ابن‌حنبل، بی‌تا، ج۴، ص۳۱۱؛ ج۴، ص۳۳۹، نیسابوری، بی‌تا، ج۳، ص۶۲۰، خراسانی مکی، بی‌تا، ج۱، ص۱۰۸) به عنوان راوی حدیث حضوردارد. در منابع اهل‌سنت سال فوت او ۲۰۰ق نوشته شده است (باشاالبغدادی، ۱۹۵۱ق، ج۱، ص۴۳۹).

اساتید وی، پدر و برادرش، معروف‌بن‌خرّبوذ، ابن‌ابی‌یعفور، ابوحمزه‌ثمالی، ولیدبن

۱. برای نمونه بنگرید: روایت نشان دادن حوض به عبدالله‌بن‌سنان توسط امام صادق علیه‌السلام (صفار، ۱۴۰۹ق، ج۱، ص۴۰۴).

صبیح بوده که از آنان نقل روایت کرده است. (اردبیلی، ۱۴۰۳ق، ج۱، ص۴۸۸) هم‌چنین محمد بن‌ابی‌حمزه، عبدالله‌بن‌حماد، درست‌بن‌ابی‌منصور، ابن‌ابی‌عمیر، سعدان‌بن‌مسلم، حسن بن بنت الیاس، عبدالله‌بن‌القاسم، یونس‌بن‌عبدالرحمان، عبدالله‌بن‌المغیرة، ابن محبوب، اسحاق بن عمار، حسن‌بن‌راشد، حسن‌بن‌علی‌بن‌فضال، فضالة‌بن‌ایوب، احمد بن ابی نصر بزنطی، عبد الرحمن‌بن‌ابی‌نجران، اسحاق‌بن‌جریر، واصل‌بن‌سلیمان، حماد بن‌عیسی، علی‌بن‌یقطین، سیف‌بن‌عمیره، علاء‌بن‌رزین از عبدالله‌بن‌سنان به عنوان شیخ حدیث، روایت نقل کرده‌اند. (خویی، ۱۴۱۳ق، ج۱۰، ص۲۰۳، ر۶۹۰۵)

عبدالله‌بن‌سنان از اهل‌بیت علیهم‌السلام بهره فراوان برده و اکثر روایات را به صورت مستقیم از لسان ایشان شنیده است. پس از بررسی تک تک روایات وی در کتب‌اربعه مشخص شد که در کتاب‌های «کافی» از امام صادق علیه‌السلام (۴۱۴ مورد)، «من‌لایحضره‌الفقیه» از امام‌صادق علیه‌السلام (بیش از ۱۳۰ مورد)، «تهذیب الاحکام» نیز از امام‌صادق (۳۲۷ مورد) و از امام‌کاظم علیه‌السلام (یک مرتبه) و در «الاستبصار» از امام صادق (۱۲۵ مرتبه) و از امام‌کاظم علیهماالسلام (یک مرتبه) بدون واسطه نقل روایت کرده است. بنابراین میزان فراوانیِ نقل‌های بدون واسطه وی از معصومین علیهم‌السلام، حاکی از جایگاه ویژهٔ او نزد خاندان وحی بوده که خود از قرائن اعتماد بر راوی می‌باشد.

شاگردان و اساتید عبدالله‌بن‌سنان در جدول ذیل ذکر شده و تعداد روایات از آنان نیز به تفکیک کتب اربعه بیان‌شده تاموجب شناسایی بیشتر و بهتر اساتید و شاگردان گردد.

نتایج حاکی از آن است که اجلاء شیعه هم‌چون اصحاب اجماع چه مقدار حدیث از وی نقل کرده‌اند که دالّ بر قوت علمی ایشان و گواهی بر وثاقت او است.

جدول شماره۱ (فراوانی نقل از مشایخ / به شاگردان)

شاگردان				
	کافی	الفقیه	استبصار	تهذیب
حسن‌بن‌محبوب	۱۰۳	۲۹	۲۲	۶۰
ابن‌ابی‌عمیر	۳۷	۴	۸	۱۵

حمادبن عیسی	۱	-	۱	۲
الوشاء	۳۵	۳	-	۱۶
نضربن سوید	۳۱	۸	۱۷	۵۶
یونس بن عبدالرحمان	۴۴	۴	۱۴	۳۵
صفوان بن یحیی	۱۰	۳	۱۱	۲۱
فضالة بن ایوب	۱۱	-	۸	۱۸
عبدالله بن المغیرة	۲۸	۸	۶	۲۰
احمدبن محمدبن ابی نصر	۵	۳	۳	۶
محمدبن مهران کرخی	۱	-	۱	۱
حسن بن علی بن فضال	۴	-	-	۱
زیادبن مروان القندی	۶	۱	۲	۳
محمدبن زیاد	۱۵	-	۱۱	۱۶
اساتید				
ابوحمزه ثمالی	۷	۲	۱	۱
معروف بن خربوذ	۴	-	-	-
اسماعیل بن جابر	۱	۱	۱	۱
عمربن یزید	-	۱	۱	۵
ابن ابی یعفور	-	۱	-	۲
عمروبن ابی نصر	-	-	۱	۱
ابوبصیر	-	-	۱	۲

۲. اساتید و شاگردان عبدالله‌بن‌سنان در کتب اربعه

پس از بازشناخت شخصیت عبدالله‌بن‌سنان، به جهت گونه‌شناسی روایات وی، مختصراً بررسی اساتید و شاگردان در دو بخش مجزا اشاره می‌گردد:

۲-۱. اساتید

در کتب رجال، افرادی به عنوان استاد و شیخ برای عبدالله‌بن‌سنان معرفی شده که ذیلاً بدان اشاره می‌شود:

۲-۱-۱. معروف‌بن‌خربوذ

استاد نخست وی، معروف‌بن‌خربوذ مکی از اصحاب امام‌سجاد[1]، امام‌باقر و امام صادق علیهما‌السلام است (نمازی شاهرودی، ۱۴۲۲ق، ص۳۲۷). وی از اصحاب اجماع (کشی، ۱۴۰۴ق، ج۲، ص۵۰۷) و ثقه (مجلسی، ۱۴۲۰ق، ص۱۸۱) است. او در میان اصحاب، سلوک معنوی و زهد ویژه‌ای داشته و نقل سجده‌های طولانی وی در گزارش فضل‌بن‌شاذان دالّ برآن است. (کشی، ۱۴۰۴ق، ج۲، ص۴۷۲). تاریخ وفات وی نقل نشده، اما از نقل کشّی مبنی بر بند کشیدن عبدالله‌بن‌حسن‌بن‌حسن در سال ۱۴۴ق، مشخص می‌گردد تا آن تاریخ می‌زیست. (عزیزی، ۱۴۳۰ق ج۲، ص۳۹۵). احادیث وی در کتب روایی شیعه، در نهایت اتقان است و درزمره صحاح شمرده می‌شود. (عباسی زنجانی، ۱۴۳۹ق، ج۱۰، ص۴۴۶). وی در منابع حدیث اهل‌سنت نیز به عنوای راوی حضور دارد و در صحاح (بخاری، ۱۴۰۱ق، ج۱، ص۴۱، نیشابوری، بی‌تا، ج۴، ص۶۸، قزوینی، بی‌تا، ج۲، ص۹۸۳ و سجستانی، ۱۴۱۰ق ج۱، ص۴۲۰) از او حدیث نقل کرده‌اند که در برخی اقوال، وی از جملهٔ ثقات و راوی مورد وثوق شمرده شده است. (تمیمی بستی، ۱۳۹۵ق، ج۵، ص۴۳۹)

۲-۱-۲. سنان‌بن‌طریف

سنان أبوعبدالله یا سنان‌بن‌طریف پدر عبدالله‌بن‌سنان و راوی ثقه (مظاهری، ۱۴۲۸ق، ص۱۹۰) است. علامه حلّی وی را در قسم اول ذکر کرده (حلی، ۱۴۰۲ق، ص۸۴) که حاکی از

---

۱. نقل‌روایت وی از بشیر بن تیم صحابی، مؤیدی بر درک زمان امام سجاد علیه‌السلام می‌باشد. (خوئی، ۱۴۱۳ق، ج۱۹، ص۲۵۱).

اعتماد بر وی و وثاقت او نزد علامه است. علامه مجلسی وی را از افراد حسن می‌داند. (مجلسی، ۱۴۲۰ق، ص۹۰). در حدیث امام‌صادق علیه‌السلام فضیلتی برای ایشان ذکر شده است. عبدالله‌بن‌سنان گوید: روزی به امام‌صادق علیه‌السلام وارد شدم، ایشان فرمود: «ای عبدالله! ملازم پدرت باش؛ زیرا هر چه بر سن او اضافه شود بر خیرشان افزوده خواهد شد.» (کشی، ۱۴۰۲ق، ج۲، ص۷۱۰)

۲-۱-۳. محمدبن‌سنان

محمدبن‌سنان، برادر عبدالله‌بن‌سنان و از اخصّ خواصّ امام‌رضا و امام جواد علیهماالسلام است. (کلباسی، ۱۴۲۲ق، ج۳، ص۶۰۱). کثیرالروایه بودن، مقبولیت، سدید و سلیم بودن روایات وی و نیز نقل بسیاری از اصحاب نظیر حسین‌بن‌سعید، حسن‌بن‌محمود، محمد بن حسین بن ابی‌الخطاب، محمدبن‌محمدبن‌عیسی و بسیاری از اعاظم که بی‌شمار از او نقل روایت کرده‌اند، سبب اعتماد به وی از منظر علمای رجال است. (وحید بهبهانی، بی‌تا، ص۳۱۰). شیخ مفید در باب نصّ بر امامت امام‌رضا علیه‌السلام، افراد روایت‌کننده این نصوص را که محمدبن‌سنان نیز از آنان است، چنین توصیف می‌کند: «از اصحاب خاص امام‌کاظم علیه‌السلام، مورد اعتماد و از اهل ورع و علم و از فقاهت است» (مفید، ۱۴۱۳ق، ج۲، ص۲۴۸)[۱]

۲-۱-۴. ابن‌ابی‌یعفور

عبدالله‌بن‌أبي‌یعفور عبدي، نام ایشان واقد، کنیه او ابامحمد، ثقة ثقة، جلیل در میان اصحاب، قاری قرآن که در مسجد کوفه قرائت داشت و در زمان امام‌صادق علیه‌السلام درگذشت. (نجاشی، ۱۳۶۵ش، ص۲۱۳) امام‌کاظم علیه‌السلام در حق او فرمود: «عبدالله‌بن‌ابی‌یعفور از حواریون امام‌باقر و امام‌صادق علیهماالسلام است.» (حلی، ۱۳۸۱ش، ص۲۶۶). هم‌چنین امام‌صادق علیه‌السلام درخصوص شأن ابن‌ابی‌یعفور فرمودند: «کسی را که سفارش مرا بپذیرد و دستورم را اجرا

۱. برخی از اقوال مشهور از برخی اصحاب مبنی بر تضعیف محمدبن‌سنان وجوددارد که منجر به ترک روایت از او گردیده، اما با تتبع احوال و اطلاع بر حسن حال وی، مشخص می‌گردد که او ثقه و معتمد بوده و در صورت نبود قدحی در طریق سند، صحیح الروایات است. (حسینی صدر، ۱۴۳۰ق، ج۱، ص۱۳۴).

کند، جز عبدالله‌بن‌ابی یعفور نمی‌شناسم» (کشی، ۱۴۰۴ق، ج۲، ص۵۱۴). امام‌کاظم علیه‌السلام در روایت دیگری فرمودند: «در روز قیامت منادی ندا می‌دهد: حواریون محمدبن‌علی و جعفربن‌محمد علیهماالسلام کجایند؟ در این هنگام زرارة‌بن‌اعین، برید معاویة، محمدبن‌مسلم و عبدالله‌بن‌ابی‌یعفور به‌پا می‌خیزند.» (مفید، ۱۴۱۳ق، ص۶۱) در روایت دیگری نیز امام صادق علیه‌السلام درخصوص ایشان فرمودند: «احادیث ما را درست نقل می‌کرد» (حلی، ۱۴۰۲ق، ص۱۰۷).

۲-۱-۵. ابوحمزه‌ثمالی

ثابت‌بن‌دینار، کنیه‌اش ابوحمزه ثمالی، ثقة (حلی، ۱۴۰۲ق، ص۲۹؛ مجلسی، ۱۴۲۰ق، ص۴۱)، عظیم‌الشان (حسینی حلی، ۱۴۲۸ق، ص۴۲۹)، صاحب کتاب‌های النوادر، زهد، تفسیر قرآن (طوسی، ۱۴۲۰ق، ص۱۰۵) واز بهترین، موثق‌ترین و معتمدترین اصحاب ما در روایت و حدیث است. (تفرشی، ۱۳۷۷ش، ج۶، ص۳۱۱). او در سال۱۵۰ق درگذشت. در مسجد کوفه می‌نشست و اطراف او جماعتی از فقیهان شیعه، از او فقه شنیده و علم می‌آموختند. (نمازی شاهرودی، ۱۴۱۴ق ج۲، ص۸۱) امام‌صادق علیه‌السلام دربارهٔ وی فرمود: «ابوحمزه همتراز سلمان فارسي در زمان خود بوده است» (نجاشی، ۱۳۶۵ش، ص۱۱۵). درروایتی مشابه امام رضا علیه‌السلام فرمود: «ابوحمزه در زمان خود همانند لقمان در زمان خویش بود؛ زیرا او در خدمت چهار تن از ما بوده است: امام‌سجاد، امام‌باقر، امام‌صادق و برهه‌ای از دوره امام‌کاظم علیهم‌السلام» (کشی، ۱۴۰۴ق، ج۲، ص۴۵۸). نوح، منصور و حمزه فرزندان اویند که همراه با زیدبن‌علی به شهادت رسیدند. (حلی، ۱۴۰۲ق،ص۲۹). اهل‌سنت نیز از او روایت نقل کرده‌اند. رجالیون اهل سنت نظیر احمد بن حنبل، یحیی بن معین، ابوزرعه، نسائی با عباراتی مختلف وی را تضعیف کرده‌اند. (مزی، ۱۴۰۸ق، ج۴، ص۳۵۹) اما قدر متیقّن اینکه کسی وی را به دروغ‌گویی و جعل حدیث متهم نکرده است (عزیزی، ۱۴۳۰ق، ج۱، ص۱۳۶) و سبب تضعیف ایشان، ایمان به رجعت و نقل حدیثی علیه عثمان بوده است. (ابن حجر، ۱۴۰۴ق، ج۲، ص۷)

۲-۱-۶. ولیدبن‌صبیح

ولید بن صبیح، ابو العباس، کوفی و ثقة بود (مجلسی، ۱۴۲۰ق، ص۱۹۰؛ حر عاملی، ۱۴۲۷ق،

ص۲۵۱). امام صادق علیه‌السلام پس از ذکر عباس بن ولید بن صبیح توسط ابوبصیر، فرمودند: «خدا ولید بن صبیح را رحمت کند» (کشی، ۱۴۰۴ق، ج۲، ص۶۱۰)

۲-۲. شاگردان

در منابع رجالی، افرادی به عنوان شاگرد برای عبدالله بن سنان معرفی شده‌اند. به سبب آن‌که برخی از شاگردان وی، در زمرۀ اصحاب اجماع قرار دارد، در دو بخش شاگردان از اصحاب اجماع و شاگردان از غیر اصحاب اجماع بدان پرداخته می‌شود.

۲-۲-۱. شاگردان ازاصحاب اجماع

در میان شاگردان عبدالله بن سنان، راویانی در میان اصحاب اجماع قرار دارند که حاکی از جلالت قدر و عظمت وی در میان اصحاب است؛ ازجمله:

۲-۲-۱-۱. محمدابن ابی عمیر

محمد بن أبي عمير، نام او زیادبن عیسی، کنیه وی أبوأحمد أزدي، ثقة است (طوسی، ۱۳۷۲ش، ص۳۶۵) امام کاظم و امام رضا علیهما‌السلام را ملاقات کرده، جلیل القدر، عظیم المنزله در نزد ما و مخالفان است. در زمان مأمون چهار سال به زندان افتاد. به همین سبب خواهر وی کتب حدیثی وی را پنهان داشت، که به سبب بارش باران از بین رفت. (نجاشی، ۱۳۶۵ش، ص۳۲۶-۳۲۵). موثق‌ترین، با ورع‌ترین و عابدترین افراد نزد خاصه و عامه (طوسی، ۱۴۲۰ق، ص۴۰۴)، از اصحاب اجماع که مرسلاتش همانند مسانیدش محسوب می‌شود. (مجلسی، ۱۴۲۰ق، ص۱۴۸)، فقاهت، وثاقت و جلالت او بدون اشکال و خلاف است (سیفی مازندرانی، بی‌تا، ص۲۵۳) و روایات در مدح و جلالت وی بسیار است. (نمازی شاهرودی، ۱۴۲۲ق، ص۲۷۹). وی به سال ۲۱۷ درگذشت. (مامقانی، بی‌تا، ج ۲، القسم الثاني، ص۶۲)

۲-۲-۱-۲. یونس بن عبدالرحمان

ابومحمد یونس بن عبدالرحمان، سرشناس اصحاب ما، متقدم، دارای منزلتی بزرگ، در ایام هشام بن عبدالملک به دنیا آمد. از امام کاظم و امام رضا علیهما‌السلام حدیث نقل کرده که امام رضا علیه‌السلام به علم و فتاوای او اشاره کرده‌اند. (نجاشی، ۱۳۶۵ش، ص۴۴۷). ثقه و از اصحاب

اجماع (مجلسی، ۱۴۲۰ق، ص۲۰۱) و دارای مدایح جلیله که فوق توثیق است (حر عاملی، ۱۴۲۷ق، ص۲۶۲). از علما و محدثین ثقه امامیه، از چهره‌های سرشناس در زمان خویش، فقیه جلیل‌القدر، دارای منزلت بزرگ، ممدوح و دارای فتوا است. (شبستری، ۱۴۱۱ق، ج۲، ص۲۳۶). در نقلی عبدالعزیزبن‌مهتدی، وکیل امام‌رضا علیه‌السلام از حضرتش پرسید: قادر به دیدار شما در همه زمان‌ها نیستم، علوم دین را از چه کسی بگیرم؟ امام فرمودند: از یونس بن‌عبدالرحمان بگیر. (قمی، بی‌تا، ج۱، ص۳۸). ابوهاشم جعفری گوید: کتاب یوم و لیله یونس‌بن‌عبدالرحمن را نزد امام عسکری علیه‌السلام عرضه کردم. ایشان پس از پرسش در باره مصنف کتاب فرمودند: «خداوند در برابر هر حرفی از آن نوری در قیامت به وی عطا نماید» (امین، بی‌تا، ج۱۰، ص۳۲۷). امام جواد علیه‌السلام پس از دیدن کتاب یوم و لیلة سه مرتبه فرمودند: «رَحِمَ اللَّهُ يُونُسَ» (کلباسی، ۱۴۱۹ق، ج۱، ص۲۵).

۲-۲-۱-۳. حسن‌بن‌محبوب

حسن‌بن‌محبوب‌بن‌وهب سرّاد کوفي، ثقة (طوسی، ۱۳۷۲ش، ص۳۵۴؛ مجلسی، ۱۴۲۰ق، ص۵۹) جلیل‌القدر، از ارکان عصر خویش بود. (طوسی، ۱۴۲۰ق، ص۱۲۳). کتب وی نظیر المشیخة، الحدود، الدیات، الفرائض، النکاح، الطلاق، النوادر التفسیر و المراح می‌باشد (ابن‌شهر آشوب، ۱۳۸۶ش، ص۳۳). از اصحاب اجماع (برقی، ۱۳۴۲ش، ص۱۱۶)، از بزرگان و فاضلان عالمان و محدثان شیعه، فقیه جلیل‌القدر، ثقه، عارف به رجال وتفسیر قرآن است. (شبستری، ۱۴۲۱ق، ص۸۳). در بیش از ۳۰۶۸ روایت نام وی آمده (شبستری، ۱۴۱۱ق، ج۱، ص: ۱۶۰) و فرزندش هارون از اصحاب امام جواد علیه‌السلام ودارای وثاقت و صداقت است. (نمازی شاهرودی، ۱۴۲۲ق، ص۷۳)

۲-۲-۱-۴. حمّادبن‌عیسی

أبو محمد حمّادبن‌عیسی جُهَني از امام‌صادق علیه‌السلام ۲۰ روایت نقل کرده است. امام‌کاظم، امام‌رضا و امام جواد علیهم‌السلام را درک کرده و در حیات امام جواد علیه‌السلام از دنیا رفت. کتاب النوادر، الزکاة، و الصلاة از اوست (طوسی، ۱۴۲۰ق، ص۱۵۶). مورد وثوق در حدیث و صادق (نجاشی، ۱۳۶۵ش، ص۱۴۲) و از اصحاب اجماع است. (حر عاملی، ۱۴۲۷ق، ص۱۰۶)

۲-۲-۲. شاگردان از غیر اصحاب اجماع

۲-۲-۲-۱. محمدبن ابی حمزه

محمدبن ابی حمزه ثمالی، ثقة (حلی، ۱۴۰۲ق، ص۱۵۲؛ مجلسی، ۱۴۲۰ق، ص۱۴۷؛ مامقانی، بی‌تا، ج۱، ص۱۳۱) و فاضل عارف (بصری، ۱۴۲۲ق، ص۱۴۳) که اختلافی در وثاقت او نیست. (نمازی شاهرودی، ۱۴۱۴ق، ج۶، ص۳۸۰)

۲-۲-۲-۲. عبدالله بن حماد

عبدالله بن حماد انصاری، از شیوخ اصحاب شیعه (نجاشی، ۱۳۶۵ش، ص۲۱۸) در قسم نخست رجال (حلی، ۱۴۰۲ق، ص۱۱۱) و از ممدوحین است. (مجلسی، ۱۴۲۰ق، ص۱۰۶)

۲-۲-۲-۳. درست بن ابی منصور

درست بن ابی منصور واقفی ثقه بود (شبستری، ۱۴۱۸ق، ج۱، ص۵۵۲). استاد علی بن الحسن طاطری و از راویان کتاب فقه وی (طوسی، ۱۴۲۰ق، ص۲۷۲) بود. راویانی نظیر وشاء، یونس بن عبدالرحمان، ابن محبوب، بزنطی و بسیاری از ثقات و اجلاء از او حدیث کردند که دالّ بر اعتماد مشایخ بر او است. (عباسی زنجانی، ۱۴۳۹ق، ج۴، ص۲۴۵)

۲-۲-۲-۴. سعدان بن مسلم

نامش عبدالرحمن بن مسلم عامري، ثقه (بسام، ۱۴۲۶ق، ج۱، ص۵۸۷) که از امام صادق و امام کاظم علیهما السلام روایت کرده است. (نجاشی، ۱۳۶۵ش، ص۱۹۳) دارای اصل (ابن شهرآشوب، ۱۳۸۶ش، ص۵۷) و از ثقات محدثان امامیه، کبیرالقدر، دارای منزلت جلیل، عمری طولانی داشته و در سال ۱۸۳ق درگذشت. (شبستری، ۱۴۱۱ق، ج۱، ص۲۸۸). از راویان کامل الزیارات که جماعتی از ثقات مانند صفوان بن یحیی از او روایت نقل کرده‌اند. (خوئی، ۱۴۱۳ق، ج۹، ص۱۰۶)

۲-۲-۲-۵. حسن بن بنت الیاس

حسن بن علی بن زیاد وشّاء بجلي كوفي، ثقة (مجلسی، ۱۴۲۰ق، ص۵۷؛ نمازی شاهرودی، ۱۴۲۲ق، ص۳۸۲)، از اصحاب امام رضا علیه السلام، وجه الطائفة و دارای جایگاه ویژه است. (طوسی،

بی‌تا، ص۹۵). مصنف، محدث، مورد وثوق، دارای وجاهت در شیعه (استرآبادی، ۱۴۲۲ق، ج۴، ص۱۰۵)، از واقفیه بوده و سپس با معجزات امام‌رضا علیه‌السلام به مذهب شیعه بازگشت و امام هادی علیه‌السلام را درک کرد (نجف، ۱۴۰۷ق، ج۱، ص۱۹۵) بنابراین شکی در جلالت و وثاقت او باقی نمی‌ماند (خوئی، ۱۴۱۳ق، ج۶، ص۴۰).

۲-۲-۲-۶. اسحاق بن عمار

إسحاق بن عمار بن حیان، مولی بني تغلب، ثقه (طوسی، ۱۳۷۲ش، ص۳۳۱)، بزرگ اصحاب ما، به همراه برادران خود یونس، یوسف، قیس و اسماعیل از خاندانهای بزرگ در میان شیعیان (نجاشی، ۱۳۶۵ش، ص۷۱) و دارای اصل که بر آن اعتماد شده است. (بصری، ۱۴۲۲ق، ص۸۸)

۲-۲-۲-۷. حسن بن علی بن فضّال

حسن بن علی بن فضّال کوفي، ثقة (طوسی، ۱۳۷۲ش، ص۳۵۴) جلیل القدر، عظیم المنزله، زاهد، ورع، مورد وثوق در حدیث و روایات است. (طوسی، ۱۴۲۰ق، ص۱۲۴) ابتدا فطحی مذهب بود، سپس به تشیع درآمد. (حر عاملی، ۱۴۲۷ق، ص۹۲) صاحب کتب متعدد که در سال ۲۲۴ درگذشت. (نجاشی، ۱۳۶۵ش، ص۳۶)

۲-۲-۲-۸. فضالة بن ایوب

فضالة بن ایوب، ساکن اهواز، فقیهی از فقیهان ما (برقی، ۱۳۴۲ش، ق۱، ص۲۷۱) از اصحاب امام‌کاظم علیه‌السلام و استوار در دینش بود (حلی، ۱۴۰۲ق، ص۱۳۳) که در بیش از ۴۱۷ سند حضور دارد. (خوئی، ۱۴۱۳ق، ج۱۴، ص۲۹۳)

۲-۲-۲-۹. عبد الرحمن بن ابی نجران

نام او عمروبن مسلم تمیمی، کوفی، ابوالفضل، ثقه ثقه که بر آن چه نقل کرده اعتماد شده است. (نجاشی، ۱۳۶۵ش، ص۲۳۵) امام‌رضا و امام جواد علیهماالسلام را درک کرده و از ایشان روایت نقل می‌کند. (نجف، ۱۴۰۷ق، ج۱، ص۳۶۷)

۲-۲-۲-۱۰. اسحاق بن جریر

اسحاق بن جریر بن یزیدبن جریربن عبدالله بجلي، ثقة (نجاشی، ۱۳۶۵ش، ص۷۱)

دارای اصل می‌باشد. (طوسی، بی‌تا، ص۳۹) واقفی مذهب است و اقوی، توقف بر روایات متفرد او است. (حلی، ۱۴۰۲ق، ص۲۰۰)

۲-۲-۲-۱۱. علی‌بن‌یقطین

علی‌بن‌یقطین بن موسی بغدادي، ثقه، جلیل‌القدر، دارای مقام و منزلتی عظیم نزد امام‌کاظم علیه‌السلام و در میان شیعیان است. (طوسی، ۱۴۲۰ق، ص۲۷۱) بنابراین از ثقات محدثان امامیه، اهل علم، ورع و فقه (شبستری، ۱۴۱۸ق، ج۲، ص۴۲۹) از خواص ثقات امام‌کاظم علیه‌السلام و از شیعیان عالم، فقیه و با ورع از شیعیان ایشان است. (مفید، ۱۴۱۳ق، ج۲، ص۲۴۸). در۱۸۷ سند روایت حضور دارد. (شبستری، ۱۴۱۱ق، ج۱، ص۴۲۸). در سال ۱۲۴ق در کوفه، به دنیا آمده[1] و در سال ۱۸۲ق در زندان هارون درگذشت. (نجاشی، ۱۳۶۵ش، ص۲۷۳)

امام‌کاظم علیه‌السلام بر سینه خویش دست گذاشته ودرحق او فرمودند: «براي علي‌بن‌يقطين ضمانت کردم که هیچ گاه به آتش دوزخ نسوزد» (قهپایی، ۱۳۴۶ش، ج۴، ص۲۳۵). در حدیث دیگری فرمودند: هر آن‌کس که تمایل دارد شخصی از اصحاب رسول‌الله را ببیند، به این شخص بنگرد. شخصی از اصحاب پرسید: آیا از اهل بهشت است؟ امام‌کاظم علیه‌السلام فرمود: «من شهادت می‌دهم که او از اهل بهشت است» (کشی، ۱۴۰۴ق، ج۲، ص۷۳۰). امام‌رضا علیه‌السلام نیز فرمود: «علی‌بن‌یقطین در حالی از دنیا رفت که امام‌کاظم علیه‌السلام از او راضی بود» (کشی، ۱۴۰۴ق، ج۲، ص۷۳۰)

۲-۲-۲-۱۲. سیف‌بن‌عمیره

سیف‌بن‌عمیره ثقة (ابن‌شهر آشوب، ۱۳۸۶ش، ص۵۶) دارای کتاب (طوسی، ۱۴۲۰ق، ص۲۲۴) از امام‌صادق و امام‌کاظم علیهماالسلام روایت نقل می‌کند. (حلی، ۱۴۰۲ق، ص۸۲) برخی سیف را تضعیف کرده‌اند، اما صحیح آن است که او ثقه (عاملی، ۱۴۱۴ق، ج۳، ص۵۶) و از فقیهان امامیه و محدثین مورد وثوق است. (شبستری، ۱۴۱۸ق، ج۲، ص۱۱۲)

۲-۲-۲-۱۳. علاء بن‌رزین

علاء بن‌رزین مورد وثوق، سرشناس (نجاشی، ۱۳۶۵ش، ص۲۹۸) جلیل‌القدر (طوسی، ۱۴۲۰ق،

---

۱. هنگامی که مروان، پدر او یقطین‌بن‌موسی را طلبید، او گریخت و به شهرکوفه پناه آورد.

ص۳۲۲؛ ابن‌شهر آشوب، ۱۳۸۶ش، ص۸۴؛ حلی، ۱۳۸۱ش، ص۲۹۱؛ مجلسی، ۱۴۲۰ق، ص۱۱۷) از راویان مورد وثوق محدثان امامیه و سرشناسان زمان خویش بوده است. (شبستری، ۱۴۱۸ق، ج۲، ص۳۸۲). لذا به اتفاق مورد وثوق است. (عباسی زنجانی، ۱۴۳۹ق، ج۷، ص۹۳)

۳. روایت‌های منقول از عبدالله بن‌سنان در کتب اربعه

جامع حدیثی، به آن دسته از کتاب‌های روایی می‌گویند که همهٔ موضوعات و ابواب حدیثی در آنها گرد آمده است. جامع حدیث، گاه به صورت مطلق شامل تمام ابواب احادیث (اعتقادی و اخلاقی و فقهی)[1] و گاه صرفاً جامع نسبی بر ابواب فقهی است. (بنگرید: معارف، ۱۳۸۵ش،ص۲۰۵-۲۰۶؛ حجت،۱۳۸۶،ص۴-۶). کتب اربعهٔ متقدم شیعه از این حیث جامع روایات هستند.

با بررسی کتب حدیثی مشخص‌گردید که از «عبدالله‌بن‌سنان» تعداد ۱۱۹۳ روایت نقل شده که ۸۶۲ مورد آن در کتب اربعه است.

در جامع حدیثی «الکافی» (کلینی، ۱۴۰۷ق) تعداد ۴۴۹ روایت از عبدالله‌بن‌سنان نقل شده که در آن موضوعاتی نظیر اعتقادات، تاریخ و سیره، اخلاقی وفقه به چشم می‌خورد که فراوانی احادیث فقهی بیشتر است (جدول۲).

در جامع حدیثی «من‌لایحضره‌الفقیه» (ابن‌بابویه، بی‌تا) که جامع روایات فقهی است، ۹۷ روایت در موضوعات فقهی از عبدالله‌بن‌سنان نقل شده است، لذا روایات منقول از وی مستند فتوای فقهی صدوق بوده است.

جامع حدیثی دیگر «تهذیب الاحکام» (طوسی،۱۳۹۰ق) است که جامع احادیث فقهی بوده و ۲۰۵ روایت در ابواب فقه، ۴ حدیث در موضوع تاریخ از عبدالله بن سنان نقل کرده است.

جامع حدیث دیگر از شیخ‌الطائفه «استبصار» (طوسی، ۱۳۹۰ق) است که ۱۱۱ روایت در ابواب فقهی از او نقل می‌کند. جداول ذیل نشان‌دهنده فراوانی و تعداد روایات در موضوعات مختلف است.

---

۱. محدّثان اهل سنّت، مجموع احادیث و مطالب دینی را در هشت موضوع (عقاید، احکام، سیره، آداب، تفسیر، فِتَن (فتنه‌ها)، اشراطُ السّاعه و مناقب) دسته بندی کرده‌اند. (ر.ک: عتر،۱۳۹۹ق،ص۱۹۸-۱۹۹).

جدول شماره۲ (جدول آماری)

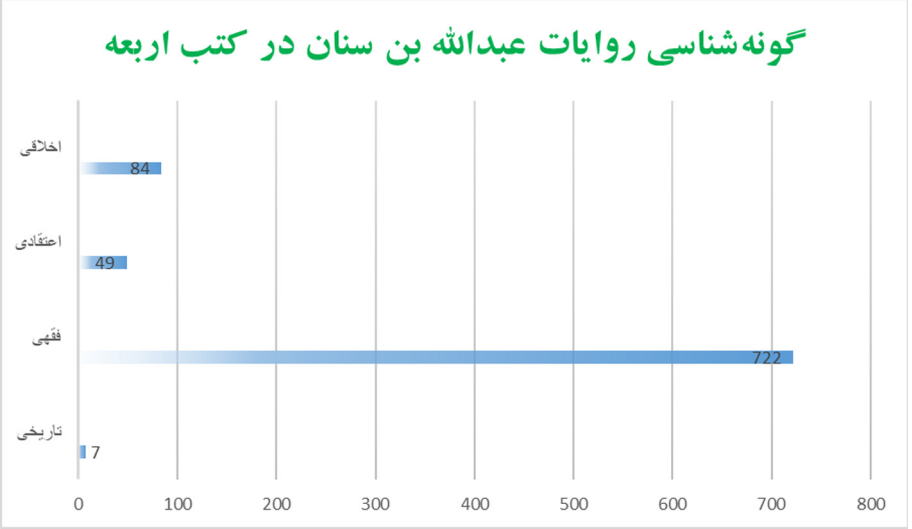

جدول شماره ۳ (جدول تفصیلی)

ردیف	موضوع	روایات/کتاب	استبصار	من‌لایحضره‌الفقیه	تهذیب	کافی
۱	فقهی	الطهاره	۱۶	_	۳۱	۱۱
۲		الصلاه	۲۰	۱۱	۳۱	۳۴
۳		الزکاه	۳	۴	۸	۱۶
۴		الصیام	۸	۷	۱۰	۳۵
۵		الحج	۱۲	۲۱	۲۸	۱
۶		شهادات	۱	_	_	۴
۷		القضایا و الاحکام	۱	۷	۶	۲
۸		المکاسب	۱	_	۲	_
۹		البیوع	۴	۳	_	_
۱۰		النکاح	۳	۱۱	۱۶	۳۴
۱۱		الطلاق	۱۰	_	۸	۲۰

۱۲		العتق	۲	۳	۴	۱
۱۳		الایمان والنذور والکفارات	۲	۱	۶	۴
۱۴		الصید و الذبائح	۴	۱	ـ	۲۳
۱۵		الوصایا	۱	۴	۵	۷
۱۶		الفرائض و المواریث	۸	۸	۱۰	ـ
۱۷		الحدود	۷	۳	۱۳	۱۶
۱۸		الدیات	۸	۱۰	۱۰	۱۸
۱۹		تیمم	ـ	۲	ـ	ـ
۲۰		الخمس	ـ	۱	ـ	ـ
۲۱		الجهاد	ـ	ـ	۳	۳۰
۲۲		التجارات	ـ	ـ	۵	ـ
۲۳		الوقوف و الصدقات	ـ	ـ	۳	ـ
۲۴		الدیون والکفالات	ـ	ـ	۲	ـ
۲۵		الجنائز	ـ	ـ	ـ	۱۵
۲۶		العقیقه	ـ	ـ	ـ	۸
۲۷		العقیقه	ـ	ـ	ـ	۱۷
۲۸		الاشربه	ـ	ـ	ـ	۵
۲۹		المواریث	ـ	ـ	ـ	۱۲
۳۰	تاریخی	تاریخ	ـ	ـ	۴	۳
۳۱	اخلاقی	الروضه	ـ	ـ	ـ	۱۱
۳۲		باب المکارم، حسن الخلق، الصبر و...	ـ	ـ	ـ	۵۰
۳۳		الدواجن	ـ	ـ	ـ	۷
۳۴		الزی و التجمل و المروه	ـ	ـ	ـ	۱۶
۳۵	اعتقادی	العقل و الجهل	ـ	ـ	ـ	۲

۳۶		العلم	-	-	-	۳
۳۷		التوحید	-	-	-	۸
۳۸		امامت	-	-	-	۱۰
۳۹		الدعا	-	-	-	۱۲
۴۰		فضل القرآن	-	-	-	۶
۴۱		العشره	-	-	-	۸
مجموع روایات			۱۱۱	۹۷	۲۰۵	۴۴۹

بررسیِ جای‌گیری روایات «عبدالله‌بن‌سنان» در کتب اربعه نشان می‌دهد که روایات وی معمولاً در صدر ابواب ذکرشده و این نشان از میزان اهمیت روایات وی در نزد مؤلفین کتب اربعه است. هم‌چنین بیشتر ابواب فقهی نقل شده در باب‌های تکلیفی نظیر طهارت، صلاه، زکاه و غیره است. بر اساس تحلیل جداول مذکور، از مجموع احادیث نقل شده عبدالله‌بن‌سنان در کتب اربعه، ۷۲۲ حدیث فقهی (۸۳/۷۵ درصد)، ۸۴ حدیث اخلاقی (۹/۷۴ درصد)، ۴۹ حدیث اعتقادی (۵/۶۸ درصد) و ۷ حدیث تاریخی (۰/۸۱ درصد) به ترتیب بیشترین فراوانی از حیث کمیت را نشان می‌دهد.

نتیجه‌گیری

عبدالله‌بن‌سنان‌بن‌طریف، از اصحابِ جلیل‌القدر سه امام‌کاظم، امام‌رضا و امام جواد علیهم‌السلام است که وثاقت و جلالتش در میان شیعیان مورد اجماع است و از او به عنوان اصحاب سرّ امام‌صادق علیهم‌السلام یاد می‌شود. از نظر منصب اجتماعی خزانه‌دار منصور دوانقی، مهدی، هادی و رشید عباسی بوده و لذا اهل‌سنت نیز وی را توثیق کرده‌اند.

وی کتب گوناگون حدیثی نظیر کتاب الصلاة، کتاب الصلاة الکبیر و کتاب‌های دیگری در باب حلال و حرام دارد که کتاب‌الصلاة وی را جماعتی از اصحاب به سبب عظمت، وثاقت و جلالت مکرر نقل کرده اند.

مهمترین مشایخ و اسانید حدیث وی در اسناد کتب اربعه عبارت است از: معروف بن خربوذ، سنان‌بن‌طریف، محمدبن‌سنان، ابن‌ابی‌یعفور، ابی‌حمزه‌ثمالی و الولیدبن‌صبیح.

برخی از شاگردان وی، همچون محمدابن‌ابی‌عمیر، یونس‌بن‌عبدالرحمان، حسن بن‌محبوب و حمادبن‌عیسی در زمرهٔ اصحاب اجماع قرار دارند که جلالت و مقام رفیع عبدالله‌بن‌سنان را نشان می‌دهد.

از «عبدالله‌بن‌سنان» تعداد ۱۱۹۳ روایت نقل شده است که ۸۶۲ مورد آن در کتب اربعه است: «الکافی» تعداد ۴۴۹ روایت، «من‌لایحضره‌الفقیه» ۹۷ روایت، «تهذیب الاحکام» ۲۰۹ روایت و «استبصار» ۱۱۱ روایت.

در کتاب‌های «کافی» از امام صادق علیه‌السلام (۴۱۴ مورد)، «من‌لایحضره‌الفقیه» از امام صادق علیه‌السلام (بیش از ۱۳۰ مورد)، «تهذیب الاحکام» از امام‌صادق (۳۲۷ مورد) و از امام کاظم علیه‌السلام (یک مرتبه) و در «الاستبصار» از امام صادق (۱۲۵ مرتبه) و از امام‌کاظم علیهماالسلام (یک مرتبه) بدون واسطه نقل روایت می‌کند که این میزان نقل‌های بدون واسطهٔ وی از معصومین علیهم‌السلام، حاکی از جایگاه ویژهٔ او نزد اهل‌بیت علیهم‌السلام و از قرائن اعتماد بر این راوی است.

جای‌گیری روایات «عبدالله‌بن‌سنان» در کتب اربعه نشان می‌دهد که روایات وی معمولاً در صدر ابواب ذکرشده و این نشان از میزان اهمیت روایات وی در نزد مؤلفین کتب اربعه است.

از مجموع احادیث نقل شدهٔ عبدالله‌بن‌سنان در کتب اربعه، ۷۲۲ حدیث فقهی (۸۳/۷۵ درصد)، ۸۴ حدیث اخلاقی (۹/۷۴ درصد)، ۴۹ حدیث اعتقادی (۵/۶۸ درصد) و ۷ حدیث تاریخی (۰/۸۱ درصد) به ترتیب بیشترین فراوانی از حیث موضوعی را نشان می‌دهد. زیادتر بودن روایات فقهی وی از امامان علیهم‌السلام نشاندهندهٔ شخصیت فقهی این راوی است.

فهرست منابع:

إبن أبی حاتم، أبی محمد عبدالرحمن، **الجرح والتعدیل**، دار إحیاء التراثالعربي،۱۲۷۱ق

ابن بابویه، محمد بن علي بن الحسین، **من لا یحضره الفقیه**، قم، جماعةالمدرسین في الحوزة العلمیة،بی تا

إبن حنبل، احمد، **مسندالإمام أحمدبن حنبل**، بیروت، دارصادر،بی تا

إبن سعد، أبوعبدالله محمد، **الطبقات الکبری**، بیروت، دارصادر،بی تا

إبن شهرآشوب، محمد بن علی، **معالم العلماء في فهرست كتب الشيعة**، نجف اشرف، المطبعة الحيدرية، ۱۳۸۶ش
اردبیلی، محمد بن علی، **جامع الرواة و ازاحة الاشتباهات**، بیروت، دار الأضواء،۱۴۰۳ق
أمین، السیدمحسن، **أعیان الشیعه**، بی جا،بی تا
باشا البغدادی، اسماعیل بن محمد، **هدية العارفين** (أسماء المؤلفين و آثار المصنفين)، بیروت-لبنان، دار إحیاء التراث العربی،۱۹۵۱م.
بحرانی، سلیمان بن عبدالله، **معراج أهل الكمال الى معرفةالرجال**، عبدالزهراء العويناتي،۱۴۱۲ق
بخاری، محمدبن اسماعیل، **صحیح البخاری**، بیروت، دارالفکر،۱۴۰۱ق
برقی، احمدبن محمد، **الرجال**، تهران، دانشگاه تهران،۱۳۴۲ش
بسام، مرتضی، **زبدة المقال من معجم الرجال**، بیروت، دارالمحجةالبیضاء،۱۴۲۶ق
بصری، احمدبن عبدالرضا، **فائق المقال فی الحدیث و الرجال**، قم، دارالحدیث،۱۴۲۲ق
تفرشی، مصطفی بن حسین، **نقدالرجال**، قم، موسسةآل‌البیت،۱۳۷۷ش
تمیمی بستی، محمدبن حبان، **الثقات**، هند، المجلس دائرة المعارف العثمانية،۱۳۹۵ق
حجت، هادی، **جوامع حدیثی شیعه**، تهران، سمت،۱۳۸۶ش
حر عاملی، محمدبن حسن، **الرجال**، قم، دارالحدیث،۱۴۲۷ق
حسینی حلی، حسین بن کمال الدین، **زبدةالأقوال في خلاصة الرجال**، قم، دار الحدیث،۱۴۲۸ق
حسینی صدر، علی، **الفوائدالرجالية**، قم، دلیل ما،۱۴۳۰ق
حلّی، حسن بن علی، **الرجال**، تهران، دانشگاه تهران،۱۳۴۲ش
حلّی، حسن بن یوسف، **ترتیب خلاصةالأقوال في معرفةالرجال**، مشهد، آستان قدس رضوی،۱۳۸۱ش
ـــــــــ، **رجال العلامة الحلي**، قم، الشريف الرضي،۱۴۰۲ق
خراسانی مکی، سعیدبن منصور، **سنن سعيد بن منصور**، بیروت، دارالکتب العلمية،بی تا
خوئی، سید ابوالقاسم، **معجم رجال الحديث و تفصيل طبقات الرواة**، بی جا،۱۴۱۳ق
سجستانی، سلیمان بن اشعث، **سنن أبي داود**، بیروت، دارالفکر،۱۴۱۰ق
سیفی مازندرانی، علی اکبر، **مقیاس الرواه**، قم، جماعةالمدرسين في الحوزةالعلمية،بی تا
شبستری، عبدالحسین، **أحسن التراجم لأصحاب الإمام موسى الكاظم**، مشهد، المؤتمرالعالمي للإمام الرضا،۱۴۱۱ق
ـــــــــ، **الفائق في رواة و أصحاب الإمام الصادق**، قم، النشرالإسلامي،۱۴۱۸ق
ـــــــــ، **سبل الرشادالى اصحاب الإمام الجواد**، قم، المكتبةالتاريخيةالمختصة،۱۴۲۱ق
طوسی، محمد بن حسن، **الاستبصار فيما اختلف من الاخبار**، تهران، دارالکتبالاسلامية،۱۳۹۰ق
ـــــــــ، **الفهرست**، بی جا، بی تا
ـــــــــ، **تهذيب الأحكام في شرح المقنعة للشيخ المفيد**، تهران، دارالکتب الاسلامية،۱۳۹۰ق
ـــــــــ، **رجال الطوسي**، قم، جماعةالمدرسين في الحوزةالعلمية،۱۳۷۲ش

ـــــــــــــ، **فهرست كتب الشيعة و أصولهم وأسماء المصنفين وأصحاب الأصول**، قم، مكتبة المحقق الطباطبائي،۱۴۲۰ق
عاملی، محمدبن مکی، **غاية‌المراد في شرح نكت الإرشاد**، قم، دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه،۱۴۱۴ق
عباسی زنجانی، موسی، **الجامع فی الرجال**، قم، مؤسسه ولی العصر للدراسات سالإسلامية،۱۴۳۹ق
عتر، نورالدین، **منهج النقد فی علوم الحديث**، دمشق، دارالفکر، ۱۳۹۹ق
عزیزی، حسین، **الرواة المشتركون بين الشيعة و السنة**، تهران، المجمع العالمي للتقريب بين المذاهب الإسلامية، ۱۴۳۰ق
قزوینی، محمدبن یزید، **سنن ابن ماجه**، بیروت، دارالفکر،بی تا
قمی، عباس، **الكنى والألقاب**، بی جا،بی نا
قهپایی، عنایه الله، **مجمع الرجال**، قم، اسماعیلیان،۱۳۶۴ش
کشّی، محمدبن عمر، **اختيار معرفة الرجال**، قم، موسسةآل‌البیت،۱۴۰۴ق
کلباسی، محمدبن ابراهیم، **الرسائل الرجاليه**، قم، دارالحدیث،۱۴۲۲ق
کلینی، محمدبن یعقوب، **الكافی**، قم، دارالحدیث،۱۴۲۹ق
مامقانی، عبدالله، **تنقيح المقال في علم الرجال** (رحلي)، بی جا،بی تا
مجلسی، محمدباقر، **الوجيزة في الرجال**، تهران، همایش بزرگداشت علامه مجلسی،۱۴۲۰ق
مظاهری، حسین، الثقا **ت الأخيار من رواةالأخبار**، قم، موسسةالزهراء،۱۴۲۸ق
معارف، مجید، **جوامع حدیثی اهل سنت**، تهران، سمت،۱۳۸۵ش.
مفید، محمد بن محمد، **الإختصاص**، قم، الموتمر العالمی لالفية الشيخ المفيد،۱۴۱۳ق
ـــــــــــــ، **الإرشاد في معرفة حجج الله على العباد**، قم، کنگره شیخ مفید،۱۴۱۳ق
نجاشی، احمدبن علی، **رجال النجاشی**، قم، جماعةالمدرسین،۱۳۶۵ش
نجف، محمدمهدی، **الجامع لرواة أصحاب الإمام الرضا**، مشهد، المؤتمر العالمي للإمام الرضا،۱۴۰۷ق
نمازی شاهرودی، علی، **مستدركات علم رجال الحديث**، تهران، فرزند مولف،۱۴۱۴ق
ـــــــــــــ، **مستطرفات المعالي**، تهران، موسسه نبأ،۱۴۲۲ق
نیسابوری، ابی عبدالله حاکم، **المستدرک علی الصحیحین**، بیروت، دار المعرفة،بی تا
نیشابوری، مسلم بن حجاج، **صحیح مسلم**، بیروت، دار الفکر،بی تا
وحید بهبهانی، محمدباقر، **تعليقة على منهج المقال**، بی جا،بی تا